

על הדין ועל החשבון

השבוע יחול ראש חודש ניסן וביום זה, "בְּיוֹם הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ" כדברי התורה בפרשיותנו, הוקם המשכן שילוה את בני ישראל במדבר. פרשיות השבוע מתארת בפרוטרוט את הכנת המשכן וכליו ואת הקמת המשכן, לפי התוכנית ששורטטה בפרשיות 'תרומה' ו'תצווה'. והנה תאור העשייה מופסק באמצע, בראשית פרשת פקודי ("אֵלֶּה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן"), כדי לדווח לנו על כמויות הכסף, הזהב והנחושת שנתרמו למשכן ומה נעשה אתם. מה המשמעות של הפסקה זאת? מה המשמעות של פרט טכני זה? חז"ל עונים תשובה ברורה, כשברקע מהדהדים וודאי דברי משה בשעת מרד קורח: "לֹא חֲמֹר אֶחָד מֵהֶם נִשְׁאַתִּי" (במדבר טז, טו). משה רצה לתת דין וחשבון לעמו על איסוף התרומות למשכן, ולהראות שהכל הגיע לייעודו ולא התרחש בתהליך שום מעשה שחיתות.

אכן, לפעמים המחיצה חז"ל מעין עלילה בה מעורבים "כאילו" גיבורי המקרא כדי להעמיד בפנינו את הערכים אשר חייבים להדריך את חיינו. משה, מושיע עמו, עליו נאמר (במדבר יב, ז): "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא, צָרִיךְ לְהִיזָהָר ו"להוכיח" בדין וחשבון את ניקיון כפיו! קל וחומר אנחנו. חכמי האגדה לא נמנעו מללמד זאת בצורה תיאטרלית, כשהם נסמכים על רמזים במקרא. כך למשל, מתארת התורה איך העם הביט במשה בדרכו אל אוהל מועד (שמות לג, ח): "וְהָיָה כְּצֹאת מֹשֶׁה... וְנִצְבּוּ אִישׁ פֶּתַח אֹהֶלוֹ וְהָבִיטוּ אַחֲרֵי מֹשֶׁה". וְהָבִיטוּ? הרמב"ם ב'מורה נבוכים' (א, ד) מלמד אותנו שביהבטה, שלא כמו ב'ראיה' יש משהו חקרני, "אמרו חז"ל... שהיו עוקבים אחר מעשיו ודבריו ומדקדקים בהם". הרמב"ם מתייחס למחלוקת בין החכמים (מדרש תנחומא פקודי ז; שקלים כב ע"ב). רבי יצחק האמורא הבבלי הגדול, תלמידו של רבי יוחנן בטוח שתגובתם של בני ישראל הייתה של הערצה: "לשבח היו אומרים: אשרי יולדתו של זה, כל ימיו הקדוש ברוך הוא מדבר עמו..." ובנוסחו של רש"י שרואה בכך פשוטו של מקרא: "אשרי ילוד אשה שכך מובטח שהשכינה תכנס אחריו לפתח אהל". לעומת זאת רבי חמא, האמורא הארצישראלי סובר אחרת: "לגנאי היו אומרים", ומתחיל לשרטט תסריט. שני שכנים עומדים על יד הדלת ומשוחחים בפניהם. האחד אומר כשהוא מצביע על משה: "ראה צווארו, ראה שוקיו, ראה כרעיו, אוכל משל יהודים שותה משל יהודים וכל מה שיש לו משל יהודים. וחברו משיבו: רִיקָה [שוטה שכמותך]! אדם ששלט על מלאכת המשכן אין אתה מבקש שיהא עשיר?" מכאן למדנו שלא מספיק להיות נקי-כפיים. אנשים עלולים לפרש כל דבר לגנאי: "כיון ששמע משה כך אמר להם: "חייכם משהמשכן נגמר אני נותן לכם חשבון" שנאמר "אֵלֶּה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן".

דברי רבי חמא מתקשרים אל מושג ההולך ונעשה נפוץ יותר ויותר בשנים האחרונות: accountability. שמעתי פעם שהעובדה שאין מילה כזאת בעברית היא סימפטום או אולי סיבה לשחיתות שבתוכנו. בעיני אלה הם דברי הבל. הביטוי בו משתמש רבי חמא: "אני נותן לכם חשבון", הוא בדיוק זה. אם יש תרבות שראתה בנתינת דין וחשבון אחד מערכיה, זאת התרבות היהודית. "דין וחשבון", וקשה לי לקצר מלים אלה בקיצור המקובל, כי המילה 'דו"ח' הפכה לשארית המסחרית והבירוקרטית בת זמננו של הערך העתיק. כדברי רש"י בקהלת (ג, כא), לפנינו אפיונו המיוחד של האדם, שהוא 'חיה החייבת לתת דין וחשבון': "שרוח בני אדם היא העולה למעלה ועומדת בדין, ורוח הבהמה היא היורדת למטה, לארץ, ואין לה ליתן דין וחשבון... שאינה מקפדת על מעשיה". אכן, הדין-וחשבון בא למנוע שחיתות. אך יש בו יותר מזה. רבי חמא מלמד אותנו שהוא בא למנוע ציניות ודמורליזציה של העם, לזות שפתיים וכדברי המדרש 'דברי ליצנות'. ר' ישעיהו הורביץ, החכם הפולני הגדול ('שני לוחו הברית', שער האותיות, ט) מפרש כך את המושג "נְאֻמָּן רוח" (משלי יא, ג), דהיינו כמצווה להראות "נאמנותו נגד כל רוח ורוח", כלומר בפני כל בני האדם. מכאן "אם נתמנה פרנס על הציבור להוציא ממונם על דבר ידוע, אף על פי שיועד בעצמו שכל מעשיו באמונה, וגם העולם מחזיקים אותו לאיש אמונה, ואינם מבקשים ממנו חשבון... מידה נכונה היא שיבוא עימהם בחשבון בדקדוק אפילו בפחות משה פרוטה". מעתה ניתן להבין את המשך הפסוק "אֵלֶּה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן – מִשְׁכַּן הָעֵדוּת": "אמר להן משה, הרי אתם מעידין עלי ממה שאני נותן לכם חשבון. ואם משה רבינו עליו השלום עשה כך, מה יעשו אזובי הקיר". את העיקרון הזה יש ליישם לפי חז"ל גם במעשים, כמו שלמדנו במשנה (שקלים ג, ב). הממונים אינם נכנסים ללשכה המיוחדת כדי להוציא ממנה שקלים שנתרמו למקדש "לא בפרגוד חפות", דהיינו לא בבגד שיש לו בטנה, "ולא במנעל ולא בסנדל..." כדי שלא יחשדו הבריות שגנבו שקלים והחביאום בבגדיהם. המשנה מוסיפה: "לפי שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקום, שנאמר (במדבר לב, כב): וְהִיטְתֶּם נְקִים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל, ואומר (משלי ג, ד) וּמִצָּא חֵן וְשִׁכַל טוֹב - - בְּעֵינֵי אֱ-לֹהִים וְאָדָם". בכך הוסיפו החכמים עיקרון נוסף. נתינת דין וחשבון היא בדיעבד, אחרי המעשים. בתקנותיהם הצביעו חז"ל על עיקרון השקיפות. הניסיון למנוע את התקלות מלכתחילה, בשעת עשייתם. בשאלות הללו התמודד עולם המקרא בבדק הבית בימי יואש (מלכים ב יב, טז) ובימי יאשיהו (שם, כב ז), ושם ניתן פתרון אחר "כִּי בְּאֻמָּנָה הֵם עֹשִׂים".

אולם, לפי המדרש עלינו להיזהר מסכנה הפוכה, המאיימת על עוסקים בצרכי ציבור באמונה (שמות רבה, נא, ו). בהמחזתם של חז"ל, אומר משה לעם או לנציגיו: "בואו ואני עושה לפניכם חשבון. אמר להם משה "אֵלֶּה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן", כך וכך יצא על המשכן". אלא שכאן התסריט מקבל מפנה. בפרשה קוראים אנו על הזהב, הכסף והנחושת שנתרמו למקדש ומה נעשה בהם. אולם בתיאור הכסף יש דגש מוזר על "הָאֶלֶף וּשְׁבַע הַמֵּאוֹת וְחֲמִשָּׁה וּשְׁבַעִים" שקלים. בעל האגדה מספר "עד שהוא [משה] יושב ומחשב, שכח ב"אֶלֶף וּשְׁבַע הַמֵּאוֹת וְחֲמִשָּׁה וּשְׁבַעִים" שקלים". החשבונות לא תואמים. משה רבינו עלול להיות

מופלל חלילה כמועל בכספים. הוא חושב 'עכשיו ישראל מוצאין ידיהם לאמר משה נטלן'. הקב"ה הצילו והזכירו: "האיר הקב"ה עיניו וראה אותם עשויים וויס לעמודים. אותה שעה נתפייסו כל ישראל על מלאכת המשכן". אכן, רומז המדרש, לפעמים פוגעים החשדות בבני אדם ישרים הניצודים ללא עוול בכפם. ועל כך עלינו לתת את הדעת, שהרי גם בכך פוגעים אנו בחברה. כפי שכתבתי פעם ברשימות אלו, אחריות כבדה מוטלת בתחום זה על אמצעי התקשורת, כלבי השמירה של הדמוקרטיה. ושמא, חתולי השמירה!! אחד מחכמי תנועת המוסר העיר שרק לכאורה קיימת קואליציה בין עקרת הבית לבין החתולים. אמנם כן, שניהם רודפים עכברים, עם הבדל קטן. עקרת הבית לא רוצה עכברים, החתולים דווקא כן! ולפעמים, הם משחקים עם פקעת חוטים כאילו היו אלה זנבות עכברים.

מעתה עלינו לחזור לרעיון ה-accountability. מהמדרשים על משה, למדנו שאין חסינות בפני החובה לתת דין וחשבון. אף הנביאים ואף שלוחי הקב"ה עלי אדמות חייבים בכך. זהו ללא ספק אחד מיסודות הדמוקרטיה. האמנם? האם אין רבדים בדמוקרטיה שהם חסינים, למרות תוצאות במעשיהם, המסוכנות עשרות מונים יותר מאשר סכנות הפגיעות הכלכליות. האם אין "חופש ביטוי". האם אין "חופש אקדמי" לפרופסורים להחיות עלילות שבעקבותיהן נשפך דמנו. האם אין חרות לאנשי קולנוע או לחוקרים אוניברסיטאיים ליצור מיתוסים של חיילים ההופכים רוצחים. האם אין לאומנים חסינות הנובעת מקדושת האמנות עליה אסור להפעיל כל צנזורה, אף אם היא מהללת ישירות או בעקיפין רצח וטרור. האמנם כולם חייבים ב-accountability? או שמא יש מקלטי דין וחשבון, כשם יש מקלטי מס? האם אין לתת את הדין על הפטור מחשבון?